

КОРУПЦІЯ В ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

ВСТУП

МЕТОДОЛОГІЯ

1. ФОРМИ, ПРИЧИНИ ТА ПОШИРЕНІСТЬ КОРУПЦІЇ В ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

2. СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ В ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ. ГОТОВНІСТЬ ВИКОРИСТОВУВАТИ КОРУПЦІЮ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ БІЗНЕСОВИХ ПРОБЛЕМ

3. ОЦІНКА ЗАХОДІВ З ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ, МОЖЛИВІ ТРУДНОЩІ ТА ПЕРЕПОНИ У ЇХ ЗАПРОВАДЖЕННІ

ВСТУП

Корупція в бізнесовому середовищі має два аспекти: корупція у стосунках з державними органами та установами (стосунки бізнес-влада) та корупція у приватному секторі (стосунки бізнес-бізнес). У даному звіті розглядається корупція, яка має місце у приватному секторі економіки, а саме у відносинах бізнес-бізнес. Не дивлячись на те, що кримінальна відповідальність за службові злочини передбачена для посадових осіб приватного права досить давно, корупція у приватному секторі як окреме явище почало розглядатися в Україні після приєднання до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенції ООН проти корупції, які передбачають введення окремої кримінальної відповідальності за корупцію в приватному секторі.

Розробники зазначених Конвенцій обумовлюють необхідність введення окремої кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в приватному секторі наступними чинниками: (1) існування тісних зв'язків між приватним і публічним сектором і, відповідно, наявність взаємного впливу один на один, тобто корупція в приватному секторі впливає на наявність і поширеність корупції в публічному секторі; (2) навіть за відсутності певної шкоди для певної особи, корупція в приватному секторі шкодить суспільству в цілому; (3) корупція в приватному секторі підриває такі цінності ведення приватного бізнесу як довіра, упевненість в контрагенті, лояльність працівників підприємствам, організаціями, де вони працюють, які необхідні для підтримання та розвитку соціально-економічних відносин; (4) необхідність забезпечення поваги до добросовісної конкуренції; (5) поширеність приватизаційних процесів, в результаті яких ключові публічні функції були приватизовані (освіта, медицина, транспорт, телекомунікація тощо), тобто перейшли з відома держави до приватних структур, що призвело до переміщення суттєвих бюджетних витрат та регуляторних повноважень; (6) у зв'язку з широкою приватизацією та впливом, який здійснює приватний бізнес на розвиток суспільства, у тому числі його публічних інститутів, важливим є забезпечення доброчесності в економічній, фінансовій та комерційній діяльності. Таким чином захист населення від шкідливих наслідків корупції в бізнесі є логічним, особливо, коли суттєві фінансові ресурси та повноваження, що необхідні для виконання нових функцій, сконцентровані в приватному секторі, має велике соціальне значення. Шкідливою є корупція у приватному секторі і для самих бізнесменів.

Головними ризиками, що несе підприємцям внутрішньобізнесова корупція є:

- зниження конкурентоздатності в довгостроковій перспективі. Корупція, корупційний підкуп для отримання переваг є деструктивним для самого бізнесу, оскільки веде до втрати навичок чесної конкурентної боротьби, здійснення закупівель та/або продажів на конкурентних засадах, завдяки якостям продуктів, послуг та кваліфікації персоналу:

- розбещення персоналу. Прагнення до швидкого та легкого збагачення демотивує персонал, веде до зниження кваліфікації та професіоналізму персоналу: звичка вирішувати питання за допомогою «відкатів» декваліфікує, нівелює важливість професійних знань, навичок та досвіду, вирощуючи, фактично, професійних «відкатодавців» та «відкатоотримувачів» і живлючі відповідні форми корупційної поведінки;

- ставить під удар репутацію компанії. З розвитком електронних ЗМІ на основі Інтернет веде до миттєвого розповсюдження інформації, в тому числі, негативного плану. Якщо компанія (або її співробітника, що іноді одне й те ж) буде спіймана на гарячому, і інформація стане відомою конкурентам та партнерам, відіблится буде дуже складно;

- у разі викриття фактів корупції, компанія може опинитися під тиском правоохоронних органів, поширення інформації про судове переслідування також призведе до немінучих репутаційних втрат;

- виплачуючи «відкати», компанія підриває бізнес власних партнерів, збільшуючи собівартість продукції та ставлячи партнера під удар;

- зниження конкурентоздатності продукції через збільшення витрат (через закупівлі за завищеною ціною), зниження якості (якщо закупилися неякісні послуги, сировина, комплектуючі тощо);

- порушення прав споживачів: в решті решт споживачі одержують продукцію за завищеними цінами або невідповідної якості;

- зменшення рівня чесної конкуренції, що веде до деградації бізнесу у відповідних галузях загалом.

Таким чином негативний вплив корупції у приватному секторі має два основних напрямки. По-перше вона заважає становленню нормального бізнес середовища і по-друге, вона сприяє корупційним угодам у публічному секторі шляхом розвитку неофіційних зв'язків між бізнесменами та державними службовцями.

Корупція у приватному секторі має багато аспектів. Для цілей даного дослідження особливе значення мають наступні:

- Українське бізнес середовище не має встановлених стандартів справедливого і соціально відповідального підприємництва. Воно фактично формувалося в умовах тіньової економіки радянського періоду та перших років економічних реформ

- Хабарі, «відкати», уникнення встановлених процедур вважаються нормальною бізнесовою практикою

- В результаті широкого розповсюдження тіньової економіки неформальні угоди, не добросовісна конкуренція та підміна нормальних етичних стандартів кримінальними «поняттями» є достатньо поширеним

- Існування потужних неформальних зв'язків між бізнесменами, політиками, державними службовцями та

правоохоронцями приводить, як мінімум, до конфлікту інтересів і нерідко до системної корупції.

Методологія емпіричних досліджень

Інформаційну базу дослідження склали результати: а) опитування підприємців; б) опитування співробітників правоохоронних органів; в) глибинних інтерв'ю з підприємцями та співробітниками співробітників правоохоронних органів.

Опитування підприємців

Загалом було опитано 304 респонденти. Інтерв'ю проводилися в 5-ти регіонах України, в 13 областях, АР Крим та місті Києві. Були опитані власники та вищі посадові особи (директор, заступник директора, керівник структурного підрозділу).

Респонденти відбирались методом «снігової грудки» з урахуванням статі, розміру бізнесу (малий, середній, великий), основної сфери діяльності.

Опитування проводилось методом "face-to face" інтерв'ю, окремі блоки опитувальника самозаповнювались респондентами з метою підвищення якості та достовірності інформації, що носить особистісний характер. Інтерв'ю з респондентами-чоловіками та респондентами-жінками проводили інтерв'юєри тієї ж статі, що і респонденти.

Опитування співробітників правоохоронних органів

Всього було опитано 730 правоохоронців. Опитування було проведено в 5-ти регіонах України, в 23 областях, АР Крим та місті Києві.

При формуванні вибірки було визначено підрозділи (департаменти, управління, тощо), що належать до спеціалізованих антикорупційних підрозділів у відповідних правоохоронних органах. Респонденти відбирались за квотним принципом з урахуванням посади, рівня структури де вони працюють (центральні, обласні, районні), місця роботи (МВС, СБУ, податкова міліція, державна митна служба, державна прикордонна служба, військова служба правопорядку в збройних силах, відділи/управління внутрішньої безпеки), стажу роботи в правоохоронних органах. Вибірка дослідження є репрезентативною щодо співробітників спеціалізованих підрозділів з протидії корупції.

Опитування проводилось методом анкетування.

Глибинні інтерв'ю.

Глибинні інтерв'ю проводились після завершення узагальнень результатів кількісних досліджень (опитувань). Було проведено дві серії якісних досліджень:

а) Глибинні інтерв'ю підприємців різного рівня. Було опитано 10 респондентів, які представляли малий бізнес, 10 представників середнього і 10 представників великого бізнесу.

б) Глибинні інтерв'ю співробітників правоохоронних органів. Було опитано 20 співробітників правоохоронних органів, які спеціалізуються.

Відбір респондентів проводився методом «снігової грудки».

1. ФОРМИ, ПРИЧИНИ ТА ПОШИРЕНІСТЬ КОРУПЦІЇ В ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

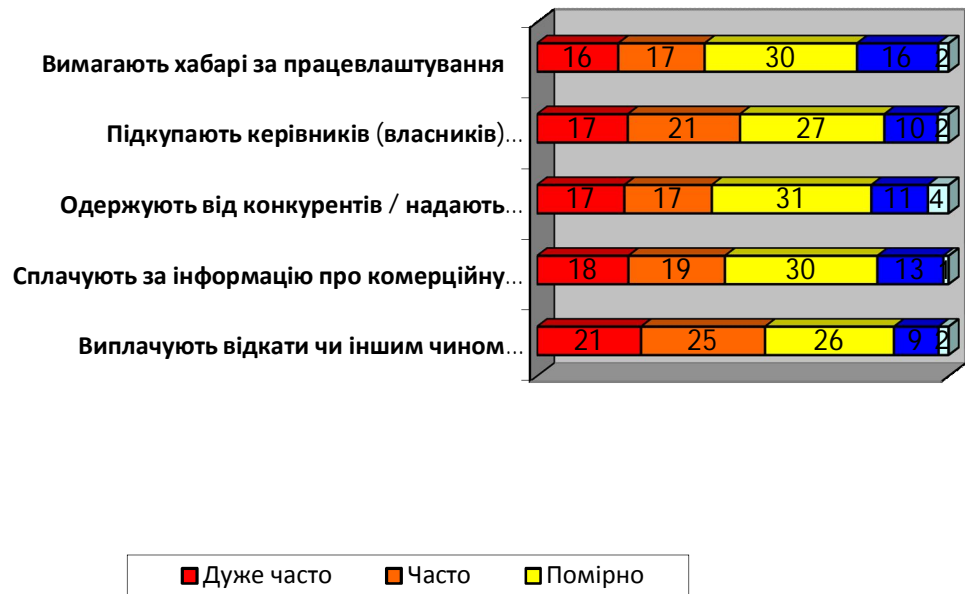
Корупція у приватному секторі має свої, притаманні тільки для цієї сфери форми, які полягають у не добросесних відносинах між суб'єктами господарської діяльності недержавної форми власності. Основою корупції у приватному секторі на відміну від державного сектору або відносин підприємців (бізнесменів) з владними структурами та контролюючими органами, є добросесність самих підприємців, де вони можуть не лише давати, а й брати хабарі чи одержувати іншу незаконну вигоду користуючись своїми повноваженнями в суб'єкті господарської діяльності, наносячи при цьому шкоду підприємству або організації (їхньому власнику чи власникам). Якщо корупція в державному секторі або у відносинах бізнесу з державними органами підриває авторитет держави і державного управління, наносить шкоду державному чи місцевим бюджетам, то у приватному секторі страждають основи ринкової економіки, такі як повага до приватної власності, добросесна конкуренція, повага до партнерів по бізнесу тощо і шкода спричиняється конкретному власнику або споживачам чи клієнтам – у випадках застосування «відкатів», в результаті чого збільшується ціна на товари та послуги.

Оскільки підприємці не завжди готові розкривати усі методи ведення бізнесу, а суб'єкти фізичних осіб приватного права вже доволі давно є суб'єктами відповідальності за службові злочини, питання щодо форм та поширеності корупції у приватному секторі ставилися правоохоронцям, які спеціалізуються на виявленні та розслідуванні злочинів у сфері економіки.

За оцінками правоохоронців в приватному секторі найбільш часто застосовують такі форми корупції як хабарі за працевлаштування (33%), купівля комерційної інформації про конкурентів (37%), змови щодо утримання цін на певному рівні (38%), купівля інформації щодо тендерних пропозицій (34%); «відкати» (46%).

Слід зауважити, що така корупційна практика як змова щодо утримання цін на певному рівні фактично є порушенням антимонопольного (конкурентного) законодавства і за певних умов за такі дії може наставати відповідальність. Однак, дана діяльність носить комплексний характер і при вчиненні таких дій на стадії прийняття відповідних рішень, мотивом відповідальної особи може бути підкуп з боку найбільш зацікавлений у цьому осіб.

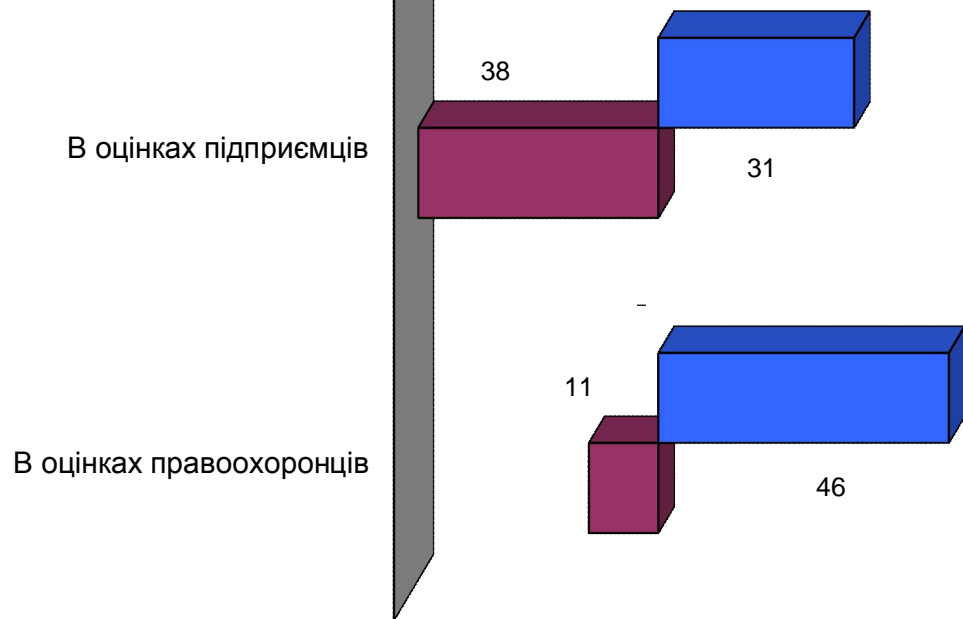
Мал. 1.1. Частота корупційних дій в приватному секторі, в оцінках правоохоронців

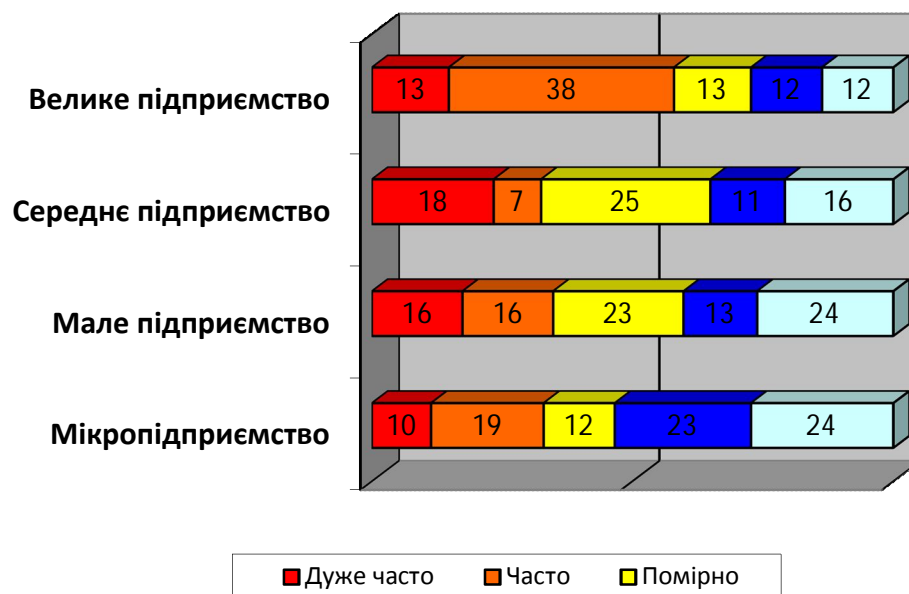
Найбільш поширеною формою корупції у приватному секторі на думку співробітників правоохоронних є «відкати», про це повідомили близько половини правоохоронців, в той час як лише третина (31%) підприємців вважають таку практику поширеною (Мал.1.2), при цьому наявна відмінність в оцінюванні цього явища в залежності від розміру бізнесу: «відкати» найчастіше практикуються в середньому та великому бізнесі, найрідше – у малому, тобто ризик виникнення корупції у вигляді «відкату» вищий у великому підприємстві, на відміну від малого (Мал. 1.3). Також слід звернути увагу і на той факт, що під час глибинних інтерв'ю у частині, що стосується форм корупції у приватному секторі, респонденти називали у переважній більшості лише «відкати» і оцінювання рівня поширеності корупційних практик здійснювалося в основному також ґрунтуючись на знаннях підприємців щодо «відкатів».

Мал.1.2. Як часто підприємці виплачують відкати чи іншим чином підкупають співробітників своїх контрагентів чи конкурентів?

Мал. 1.3. Виплачують відкати чи іншим чином підкупають співробітників своїх контрагентів чи конкурентів, в залежності від розміру бізнесу

«Відкат» – це особлива форма стосунків, яка поширена як у відносинах з державними установами, так і всередині приватного сектору. «Відкати» приймають різні форми і цей феномен виникає у випадку, коли відповідальна особа, яка розпоряджається певними ресурсами своєї компанії в межах своїх повноважень приймає рішення щодо здійснення закупівель/продажу товарів або послуг, отримує неофіційні платежі в обмін на співробітництво з певною бізнес-установою.

Найбільш поширеним благом у «відкаті» виступають готівкові розрахунки. Іноді, для зменшення ризику бути викритим, здійснюються перекази на банківську картку, перерахунки на підставну фірму, останнім часом набувають поширення застосування анонімних електронних систем платежів (на кшталт Webmoney). Також у формі «відкату» можуть виступати коштовні подарунки, персональні знижки на певні товари (наприклад, якщо фірма, в якій працює «відкатоотримувач», здійснює гуртові закупівлі побутової техніки), більш м'які, приховані форми на зразок фінансування участі у конференції за кордоном (характерно для фармацевтичної галузі, коли певна компанія-виробник ліків фінансує участь у конференції головліка медустанови).

Якщо «відкат» виплачується у грошовій формі, його розмір залежить від суми контракту і зазвичай визначається у відсотковому еквіваленті та може коливатися в діапазоні від 1-2% до 50-60%: *«Ставки откатов (по странам) были ясны - российские заказчики 15-25%, Средняя Азия - до 30%, Украина - 50-60%»* (чоловік, 32 роки, приватний підприємець в галузі маркетингового консультування).

Розмір «відкату» зазвичай вищий, якщо угода здійснюється у монополізованій галузі (наприклад, якщо відсутній інший альтернативний покупець певних товарів, продавець змушений сплачувати більший «відкат», який виступає в якості умови співробітництва) або якщо важко розрахувати вартість послуг (наприклад, якщо мова йдеться про надання маркетингових, рекламних послуг, послуг з інформатизації, бізнес-консультування тощо).

Найбільш поширені форми «відкатів»:

- *комісія* – закупівля здійснюється за завищеною ціною, різниця між ринковою ціною та ціною закупівлі сплачується менеджеру (який іноді ділиться «відкатом» із менеджером компанії-продавця): *«А вот у нас на фирме сразу в цену вносилось 10% "откатных" . И если вдруг клиент не просил отката - +10% с неба прибыли падало... ничего плохого в откате не вижу, от него как правило всем хорошо...»* (чоловік, 37 років, малий підприємець – керівник відділу, торгівля, 54 найманих працівника);

- *неліквід* – здійснюється закупівля товарів, які зовсім або не повним чином відповідають вимогам компанії - закупника: прострочені, або пошкоджені тощо. Менеджер компанії - закупника отримує «відкат» за те, що приймає неліквідний товар (*«Привез станки на завод, а у меня их отказываются принимать: редуكتورы*

стоят не новые, а восстановленные. Сам знаю, что восстановленные, но новых было не достать, да и стоят они рамного дороже. Ну что ж, за пару тысяч гривен вопрос уладили» (менеджер з продажу компанії-виробника, чоловік, 41 рік); *«Ми постійно рекламуємось на транспорті. Виявилось, що мій попередник «не прослідкував» і в середині сезону маршрути змінили: більш дороги на більш дешеві, але в угоду ці зміни не внесли і компанія сплатила суму більшу, ніж мала платити. Доказів у мене, звичайно, немає, але я на 95% впевнений, що вона [попередник] отримала щось за це* (керівник відділу маркетингу, чоловік, 34 роки, компанія-виробник промислових товарів, 250 найманих працівників);

- *невигідні умови* – закупівля здійснюється на не вигідних умовах (наприклад, фірма отримувала товар із відтермінуванням оплати, а «про стимульований» менеджер із закупівель приймає рішення здійснити передоплату). Різновид - продаж здійснюється на не вигідних умовах для компанії-продавця, а «відкат» отримує менеджер з продажу;

- *дефіцитний товар* – менеджер з продажу отримує «відкат» за продаж дефіцитного товару (*«Зайти в супермаркет стоить 25 тис. гривень. Покупаєш місце на полиці, виставляєш своє пиво. А через некоторое время обнаруживаешь, что его задвинули, стоит другое пиво. Приходится выяснять, заставляют переставлять. И так все время, весь сезон. Можно проще, когда заинтересуешь менеджера в супермаркете, заплатишь, он сам следит, чтобы твое пиво всю полку занимало. Но иногда конкуренты тоже платят, и опять все заново»* (чоловік, 33 роки, директор компанії-дистриб'ютора). В даному випадку в якості дефіцитного товару виступає полиця в супермаркеті, від місця на полиці залежать продажі товару; інший приклад – рекрутингова агенція сплачує «відкат» директору з персоналу за розміщення вакансій саме в цій агенції;

- *специфічна дистрибуція* – якщо компанія має великих і дрібних дилерів з різними розмірами знижки, менеджер з продажу переводить дрібного дилера на закупівлі у великого, який виплачує частину різниці у знижках. Таким чином дрібний дилер нічого не втрачає, великий, як і менеджер виграє частину знижки (*«У нас один директор филиала был, его уволили за махинации с клиентами. В его филиале был клиент, с большими объемами и хорошей скидкой. Так он [директор филиала] заставлял мелких клиентов делать закупки у крупного, а разницу в скидках они делили»* (чоловік, 44 роки, директор з продажу компанії-виробника будматеріалів);

- *кредит без проблем* - схема за участю банківської установи. Кредитний менеджер за винагороду «допомагає» отримати підприємцю кредит (*«Для получения кредитов в банках начальникам кредитных отделов дают взятки. Те потом говорят о необходимых документах и помогают пройти все стадии получения кредита... Работники могут специально строить препятствия для получения*

кредитов, рассчитывая на вознаграждение» (власник малого бізнесу, жінка, 38 років);

- *бонуси* – банківська установа оформлює кредитну картку з великим кредитним лімітом та престижного класу головному бухгалтеру підприємства за переведення в цей банк зарплати співробітників установи.

Практика відкатів настільки поширена, що вони стають частиною бізнесу.

«А вот у нас на фирме сразу в цену вносилось 10% "откатных" . И если вдруг клиент не просил отката - +10% с неба прибыли падало... ничего плохого в откате не вижу, от него как правило всем хорошо...» (чоловік, 37 років, малий підприємець – керівник відділу, торгівля, 54 найманих працівники).

З точки зору Кримінального кодексу України, у тому числі змін, внесених до нього у зв'язку з прийняттям нових антикорупційних законів влітку 2009 року, переважна більшість названих «відкатів» є фактично злочином у сфері службової діяльності посадових осіб суб'єктів господарювання приватного сектору економіки, і в переважній більшості випадків - хабаром.

Хабарі за працевлаштування.

Існує декілька видів хабарів за працевлаштування, при цьому керівник підприємства або особа, що приймає рішення про працевлаштування, може виступати в ролі такої, що бере хабар, та в ролі такої що хабар дає.

- *Хабар за реальне працевлаштування.* Керівник підприємства або інша особа, що приймає рішення, приймає хабара (зазвичай в грошовій формі) за працевлаштування на власне підприємство. Такий вид корупції поширився під час економічної кризи, коли рівень безробіття збільшився, і на кожне робоче місце претендує декілька осіб. Іноді пропозиція сплати хабара поступає від рекрутингової агенції, яка підбирає персонал для підприємства (і яка отримує за це комісійні).

- *Працевлаштування як відповідь на послугу/купівля впливу.* Поширена ситуація, коли керівник підприємства влаштовує родича/знайомого чиновника/впливової особи, що може якимось чином впливати на бізнес компанії. Але така форма корупції може розглядатися скоріше як корупція у відносинах бізнес-влада.

- *Хабар за фіктивне працевлаштування,* поширений у таких випадках: працевлаштування для нерозривного трудового стажу; небажання реєструватися в якості безробітного (репутаційні втрати), *«чтобы не портить себе резюме»*; працевлаштування напередодні виходу на пенсію для збільшення розміру пенсії; працевлаштування для отримання довідки про нібито отримання доходів (для отримання кредиту, візи тощо);

- *Хабар за фіктивне працевлаштування інваліда.* Сплачується особі, що має інвалідність для отримання податкових пільг підприємством, без надання реального місця роботи інваліду.

Купівля комерційної інформації щодо діяльності конкурентів зазвичай здійснюється для отримання інформації, що потенційно надає переваги компанії-покупцю.

Подібні форми корупції розрізняються за видами інформації, що купується:

- Інформація щодо організації *бізнес-процесів* (прийняття управлінських рішень, структура компанії, організація виробництва тощо);

- *Технологічна інформація* (інформація про технологічні процеси, ноу-хау, виробничі потужності, обладнання тощо);

- *Плани* (фінансові, виробничі, маркетингові, організаційні тощо);

- *Фінансова інформація* (розмір прибутку компанії, маржа по продажах певних продуктів, інформація щодо кредитів компанії, наявність дебіторської заборгованості, ціноутворення, розмір заробітних плат тощо);

- *База даних клієнтів та партнерів* – покупців та постачальників (контактна інформація, прибутковість, умови співробітництва тощо);

- *Маркетингова* (щодо розвитку продуктової лінійки, виходу на інші ринки, проведення рекламної кампанії, позиціонування продуктів тощо);

- *Інформація щодо тендерних пропозицій* (розглядається окремо).

Переважна більшість такої інформації відноситься до комерційної таємниці, за розголошення і незаконне використання якої встановлено відповідальність, у тому числі й кримінальну, якщо такими діями заподіяно істотну шкоду.

Купівля інформації щодо тендерних пропозицій може розглядатися як різновид купівлі інформації щодо діяльності конкурентів, оскільки участь у тендерах є суттєвою частиною бізнес-практики, особливо щодо державних закупівель, які на місцевому рівні переважно організовуються за процедурою тендерів. Хоча корупція під час таких тендерів характеризує відносини між бізнесом та владою, вони цікаві тим, що, як відзначають самі підприємці, високий рівень корупції під час організації тендерів у держзакупівлях формує певні поведінкові сценарії, що переносяться на тендерні закупівлі і у відносинах між підприємцями, виключно в приватному секторі. (*«Это следствие коррупции с чиновниками, цепная реакция. Вкусив возможность упрощенно решать проблемы или избегать их, предприниматели перенесли такие способы и на внутреннюю сферу»*, чоловік, 56 років, власник середнього підприємства).

Можна виділити три види купівлі інформації щодо тендерних пропозицій:

- Компанія підкупає співробітника компанії, що планує взяти участь у тендері, і той надає цінову пропозицію, характеристики послуг/товарів, що пропонуються, і, таким чином, отримує конкурентну перевагу для перемоги в тендері. В такому випадку хабар надається без відома власника компанії, в якій працює співробітник-хабарник.

- Компанія підкупає співробітника (або керівника/власника) компанії за відмову участі у тендері, але така відмова виглядає таким чином: підкуплена компанія подає тендерну пропозицію із заздалегідь гіршими умовами, що забезпечує, по-перше, перевагу компанії, яка сплачує хабар і по-друге, не дозволяє визнати тендер недійсним (якщо умовою тендеру є участь не менше двох компаній, якщо трьох – відбувається інший підкуп тощо). Така змова відбувається для фіксації цін на певному рівні, аби запобігти добросовісній конкуренції і зниження ціни, що пропонується. В такому випадку корупційним благом може виступати заздалегідь обговорений договір субпідряду на виконання частини робіт/постачання товарів, що виносяться на тендер. Фактично, в результаті корупційної змови, роботи діляться на дві частини, але за завищеними цінами на відміну до добросовісно проведеного тендеру.

- Різновидом такої оборудки є «обмін тендерами», де відсутня безпосередня передача корупційних благ: компанії-учасники тендеру домовляються про фіксацію цін на певному рівні в двох або більшій кількості тендерів, але, за домовленістю, частину тендерів виграє одна компанія, частину – інша (або інші, якщо приймає участь більша частина фірм). Іноді ці схеми включають співробітника організації, яка оголошує тендер, для просування потрібного рішення і в такому випадку присутня «відкатна» схема.

Аналіз глибинних інтерв'ю дозволяє виділити наступні причини корупції у приватному секторі:

- низька культура підприємницької діяльності та загальна низька правова культура. Вдаючись до корупції, підприємці йдуть шляхом найменшого спротиву, віддаючи перевагу незаконному, але швидкому засобу отримання необхідного контракту, нехтуючи при цьому репутацією власної компанії *«Осознание возможности быстро и результативно решить интересующий вопрос»* (власник малого бізнесу, жінка, 38 років);

- сталість та поширеність корупційних практик (ця причина пов'язана з попередньою): *«всі так роблять»*; *«без цього бізнесу не буває»*, *«не подмажешь – не поедешь»* - ось типові висловлювання підприємців, що описують цю причину появи корупції в приватному секторі;

- безкарність *«Безнаказанность коррупции в государстве влечет за собой свободное ее использование в решении всех вопросов»* (власник малого бізнесу, жінка, 38 років);

- функціональне сприйняття корупції, використання «відкатів» у якості конкурентної переваги: *«Мне кажется, что на нашем этапе развития с молодой экономикой это решает вопрос конкурсной основы...точнее ее перевели в денежный эквивалент. Хочешь получить выгодный подряд, поделись с тем кто их раздает, иначе с ним поделится кто-нибудь другой»* (керівник відділу продажу, чоловік, 38 років); *«Это целиком зависит от порядочности человека, а государство на эти качества не повлияет. Пока существует конкуренция, существует внутрипредпринимательская коррупция»* (чоловік, власник підприємства, 46 років). Практика «відкатів» настільки звичайна, що навіть проводяться майстер-класи щодо надання «відкатів», при цьому такі майстер-класи проходять як складова тренінгів з активних продажів;

- низька свідомість та культура працівників приватної сфери: причини, пов'язані з поведінкою (мотивацією) найманого працівника. Тут може бути вплив декількох факторів: бажання швидко та без зайвих зусиль отримати додатковий прибуток; «образу» на керівництво компанії за недооціненість; відсутність фінансового заохочення за зниження ціни угоди (незалежно від результатів перемовин з потенційним покупцем/продавцем, - фіксована зарплата);

- непрозорість процедур закупівель;

- відсутність зацікавленості у викритті «відкатів» та інших корупційних практик (зважаючи на можливі репутаційні втрати для компанії (співробітник якої є або «відкатодавцем» або «відкатоотримувачем»)).

Поширеність корупції у приватному секторі.

Поширеність корупційних практик у приватному секторі економіки частково розглядалася вище у контексті форм корупції, яка притаманна виключно відносинам між суб'єктами господарської діяльності недержавної форми власності, посадові особи яких є суб'єктами відповідальності за посадові злочини. Загалом, в залежності від виду корупційної практики від 33% до 46% правоохоронців вважають, що корупційні практики часто застосовуються підприємцями у приватному секторі і від 26% до 31%, що помірно поширені. Тобто ми можемо говорити про те, що від 59% до 77% правоохоронців свідчать про певну поширеність корупційних практик у приватному секторі (Мал. 1.1).

Про рівень поширеності корупційних практик свідчить також і поширеність незаконних практик, які застосовуються у приватному секторі з метою ведення господарської діяльності, які застосовуються підприємцями і для прикриття яких вони вдаються до корупційних практик у відносинах з державними контролюючими органами. Дану форму корупційної діяльності в приватному секторі економіки можна

назвати змішаною, оскільки з одного боку подібна діяльність більш можлива саме у приватному секторі у зв'язки з меншим контролем, який існує у цій сфері у порівнянні з державними підприємствами. З іншого боку така діяльність завдає шкоди як державному бюджету у вигляді несплачених податків чи інших обов'язкових платежів, так і приватному сектору, оскільки знижуючи таким незаконним чином витрати, суб'єкти господарювання отримують значну перевагу перед іншими учасниками ринку, які діють більш-менш легально.

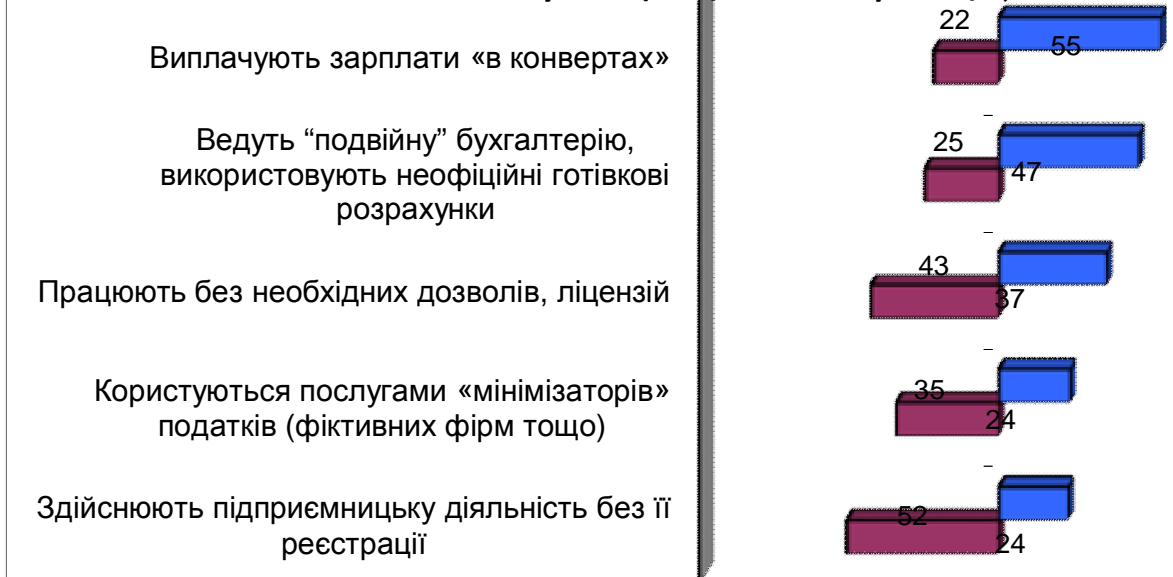
Досвід підприємців та працівників правоохоронних органів демонструє, що до незаконних дій, які безперечно приводять до корупційних відносин, учасники приватного сектору вдаються доволі часто, відрізняється лише міра поширеності того чи іншого виду корупції (Мал. 1.4 та Мал. 1.5). Так, найбільш поширеними незаконними практиками, які використовуються підприємцями за висновками підприємців і правоохоронців є виплата зарплати «в конвертах», що фактично є елементом функціонування «тіньової економіки», яка живить корупцію. До таких практик суб'єкти господарювання вдаються на думку 55% підприємців і 74% правоохоронців. Наступним за популярністю є ведення подвійної бухгалтерії, що дозволяє з одного боку зменшувати суми податків, з іншого – створювати резерви для здійснення корупційних платежів. Про застосування підприємцями подвійної бухгалтерії повідомили 47% підприємців і 68% правоохоронців. Наступною «схемою» для зменшення або ухилення від відрахувань в бюджет є використання так званих «мінімізаторів податків» - фіктивних фірм, за допомогою яких штучно і на папері видатки збільшуються підприємства, що зменшує прибуток і відповідно суми податків. Оцінка поширеності даної нелегальної діяльності суттєво різниця між підприємцями і правоохоронцями і становить майже два рази. Якщо про використання подібної схеми повідомили 55% респондентів, то серед підприємців таких було 24%. Також серед порушень порядку ведення господарської діяльності виділялися такі як робота без необхідних дозволів та ліцензій (37% підприємці і 44% правоохоронці) та здійснення підприємницької діяльності без реєстрації (24% підприємці і 32% правоохоронці).

Таким чином, узагальнюючи відповіді підприємців та правоохоронців, в середньому від 24% до 74% респондентів вважають, що у приватному секторі застосовуються різні види нелегальної діяльності, які спрямовані на зменшення або уникнення виплат до державного бюджету чи спеціальних державних фондів і неминуче приводять до застосуванню корупційних практик.

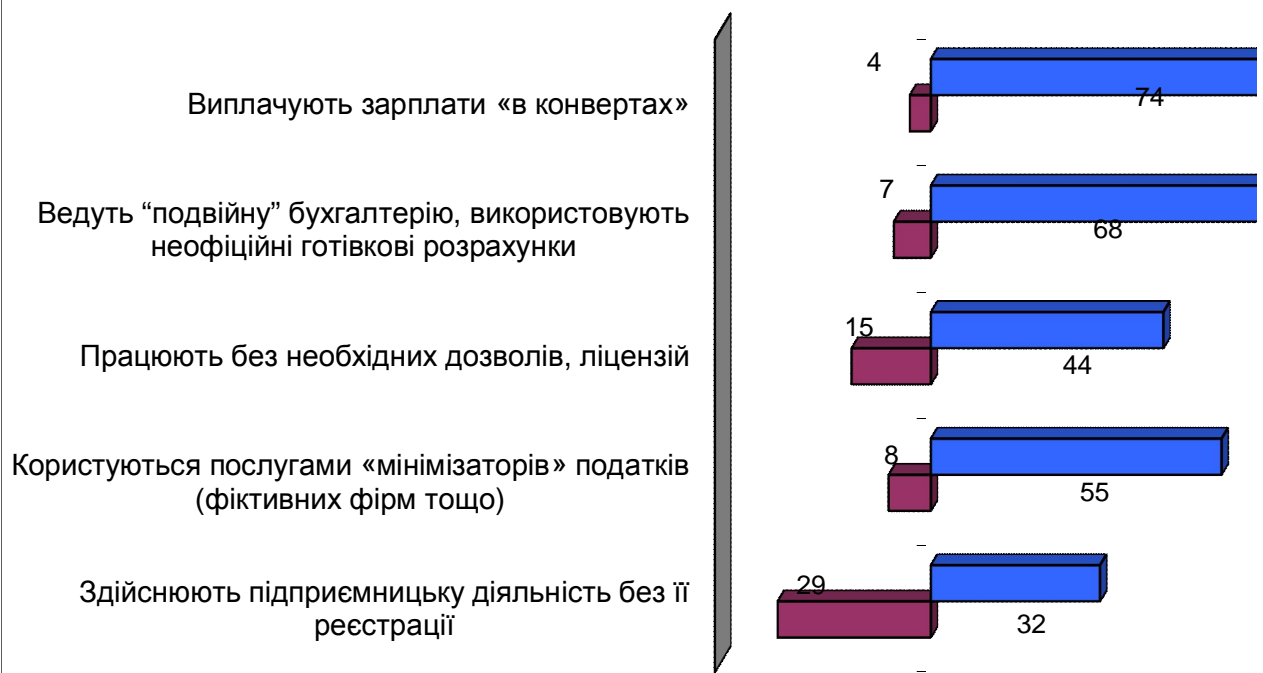
Подібний рівень поширеності корупції в приватному секторі дозволяє оцінювати його як дуже високий. Аналіз даних глибоких інтерв'ю дозволяє стверджувати, що корупція є глибоко укоріненою у бізнесову практику український підприємців, корупція в приватному секторі фактично є складовою бізнес-процесів.

Мал.1.4. Як часто підприємства у вашій сфері використовують наступне? (в оцінках підприємців)

Мал.1.2. Як часто підприємства приватного сектору економіки використовують наступне? (в оцінках правоохоронців)

Найбільш поширеними формами корупції у приватному секторі є: «відкати» (найпоширеніша форма); хабарництво при працевлаштуванні; хабарництво при торгівлі комерційною інформацією про конкурентів; хабарництва, спрямоване на порушення норм антимонопольного (конкурентного) законодавства (змови щодо утримання цін на певному рівні); хабарництво, спрямоване на купівлю інформації щодо тендерних пропозицій. Серед нелегальних практик, які створюють умови для корупційних практик найбільш поширеними є

виплати зарплати «в конвертах», ведення подвійної бухгалтерії, використання послуг «мінімізаторів податків» - фіктивних фірм.

Основними причинами поширеності корупції у приватному секторі є низька етична культура підприємницької діяльності, сталість та поширеність корупційних практик, безкарність, функціональне ставлення до корупції, низька свідомість та культура працівників приватної сфери, непрозорість процедур закупівель, відсутність зацікавленості у викритті корупційних практик та їхнього усунення, високий рівень корумпованості державною сектору, який привчає підприємців до застосування корупційних схем та методів.

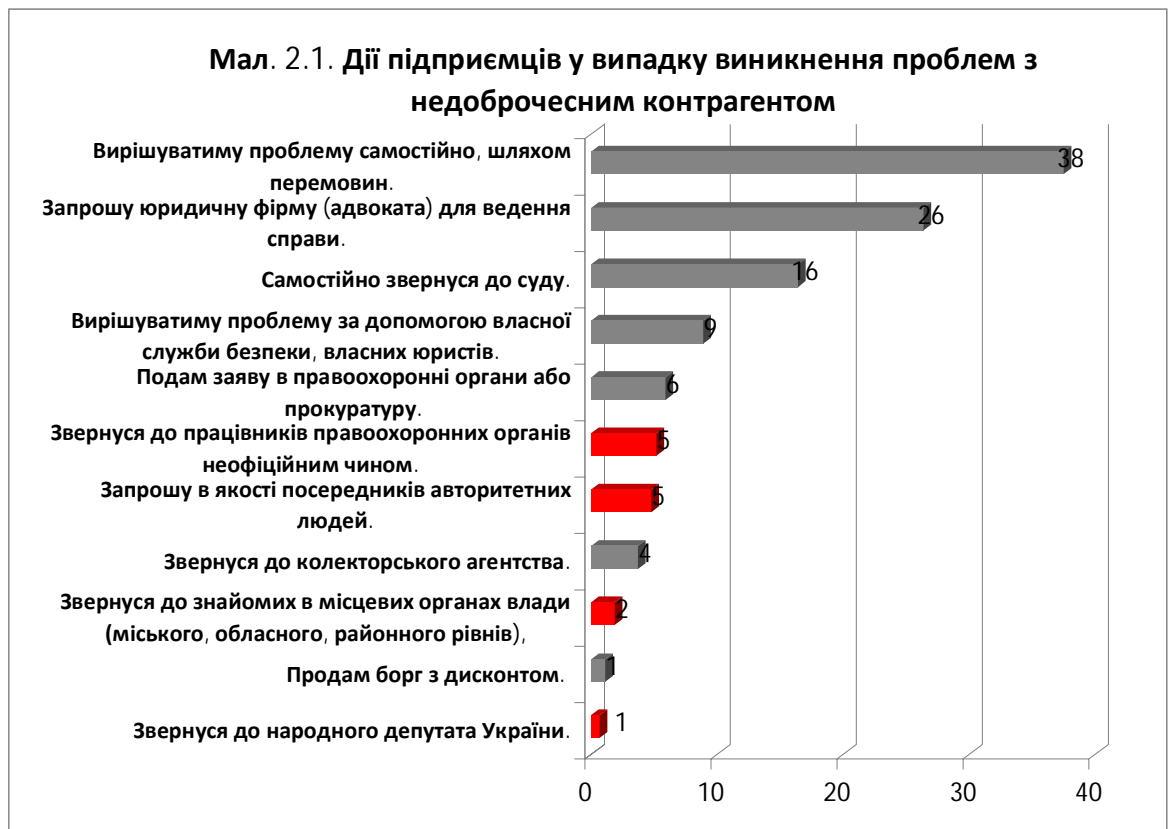
Загалом корупція надто поширена в підприємницькому середовищі, іноді від успішних корупційних дій залежить доля бізнесу (наприклад, під час перевірок), принаймні, його конкурентоздатність (для забезпечення успішних продажів, ефективних закупівель, отримання вигідних контрактів тощо). Природа корупції у великому, середньому та малому бізнесі фактично не різниться, окрім випадків з «відкатами», які більш притаманні для великого та середнього бізнесу.

Найбільш корумпованим за оцінками респондентів (населення та співробітників правоохоронних органів) вважається великий бізнес, який проявляє найменшу активність у протидії корупції і зацікавлений в ній та в збереженні існуючого стану речей. Зацікавленість у корупції та існуючому стані речей у цій сфері з боку малого та середнього бізнесу за оцінками респондентами є дещо нижчою, а протидія корупції – вищою. Суттєвої різниці між середнім та малим бізнесом у цій сфері респонденти не побачили (Мал. 2.4). Загалом можна зробити висновок, що у свідомості громадян та підприємців існує такий стереотип – чим більше бізнес, тем більша корупція.

2. СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ В ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ. ГОТОВНІСТЬ ВИКОРИСТОВУВАТИ КОРУПЦІЮ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ БІЗНЕСОВИХ ПРОБЛЕМ

Важливим показником ставлення до корупції і участі в корупційних практиках є установки на певні форми діяльності, тобто те, яким саме чином підприємці прагнуть вирішувати певні проблеми. Дані дослідження виявили, що підприємці дуже часто налаштовані на вирішення бізнесових проблем за допомогою корупційних дій і демонструють високий рівень лояльності до корупції. Цей факт також підтверджується оцінками ставлення різних учасників приватного сектору до протидії корупції з боку населення та правоохоронців, рівень якого виявився не високим і підприємці, фактично, не демонструють активності у цьому напрямку.

Установки на суто корупційні засоби вирішення конфлікту з контрагентом, демонструє доволі незначна частина підприємців – лише 11,5%, решта вирішуватиме подібні проблеми самостійно (38%), за допомогою залучених юристів (26%) або самостійного звернення до суду (16%).

У той же час, стосовно участі в тендерній процедурі, вже дві третини підприємців (66%) готові вдатися до тих або інших корупційних дій, що забезпечать перемогу у конкурсі (Мал.2.2). Це свідчить як про низький рівень підприємницької та правової культури, так і про функціональний характер корупції.

Мал. 2.2. Дії підприємців для забезпечення перемоги в тендері

Дуже показовим є те, що лише близько половини підприємців готові запропонувати своєму співробітникові звільнитися за умови викриття ситуації «відкату». Тобто, для більш, ніж як половини бізнесменів ситуація, коли відбувається підкуп – не є екстраординарною. 18% підприємців взагалі сприймають ситуацію «відкату» як щось природне: 11% взагалі нічого не робитиме (що може трактуватися як звичайна практика «відкатів» у цих випадках), 7% вийде в долю або примусить віддати «відкат» (Мал. 2.3).

Деякі підприємці під час глибинних інтерв'ю навіть не розрізняють корупцію та «відкати»: *«Так все-таки, речь идет об откатах или о взятках? Если о взятках, коррупции – то лучше сразу к правоохранителям. Если же откат, то тут всё по-другому. Не могу сказать, что это плохо или хорошо. Такое явление получилось из-за того, что ответственное лицо (как правило снабженец) поставленный, и его материальное положение зависит от зарплаты. В такой ситуации могу посоветовать руководителям пересмотреть мотивацию этих сотрудников. А вот «продажников» (тех, кто дает откат) я очень хорошо понимаю. Есть цель - продать. А какими методами, это уже дело десятое».*

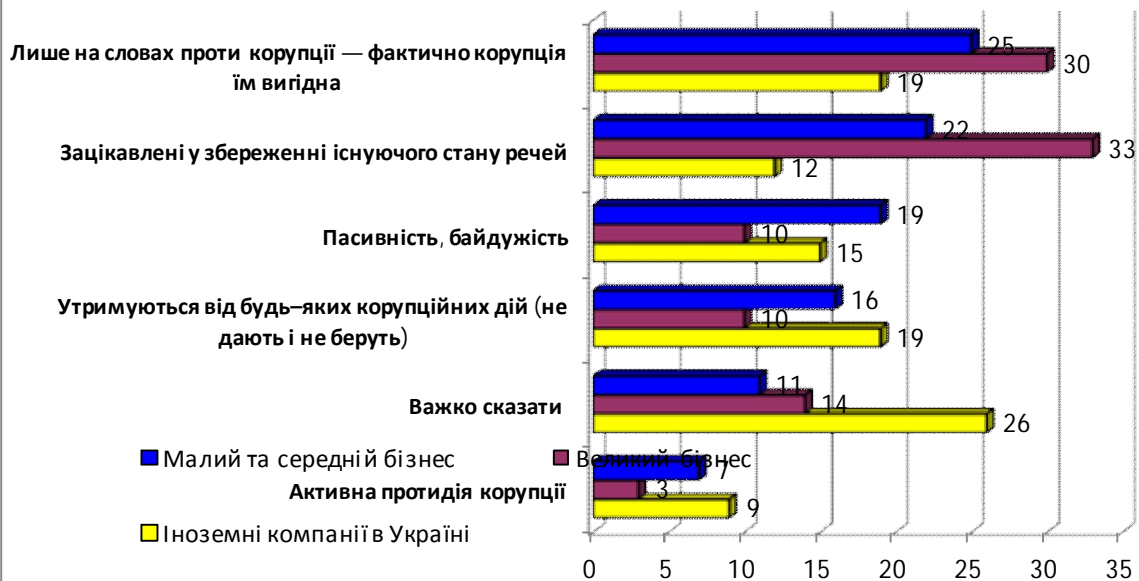
Деякі керівники розглядають «відкати», що отримують менеджери, в якості своєрідного додатку до зарплатні. Таке ставлення керівників до «відкатів» як правило викликане впливом з боку власних служб безпеки та результатами цінового моніторингу ринку. Вони виходять з того, що менеджер, про корупційні дії якого відомо, опиняється на своєрідному «гачку», з якого вже не може «зіскочити», оскільки над ним висить «Дамоклов меч» судового переслідування або (частіше) обструкції з боку колективу у разі публічного викриття.

**Мал. 2.3. "Якими будуть Ваші дії в наступній ситуації:
працівник Вашої компанії заявив Вам, що його колега,
який вів переговори з підрядником, отримав від
останнього «відкат»?"**

Більшість опитаних респондентів, як серед населення, так і представників правоохоронних органів, вважають, що серед підприємців домінує толерантне ставлення до корупції. Так, декларативний характер ставлення демонструє від 25% (малий та середній бізнес) до 30% (великий бізнес) підприємців. Більш того, про зацікавленість у збереженні існуючого стану речей для великого бізнесу повідомила третина респондентів - 33%. Фактично це свідчить про те, що для більш ніж половини підприємців (для великого бізнесу – в більшій мірі, для малого та середнього – в меншій) корупція носить функціональний характер. І, навпаки, активну протидію корупції, за думкою лише 9% опитаних демонструють представники малого та середнього і втричі менше (3%) – великого бізнесу (Мал. 2.4).

Мал. 2.4. Ставлення до протидії корупції в приватному секторі, в оцінках населення

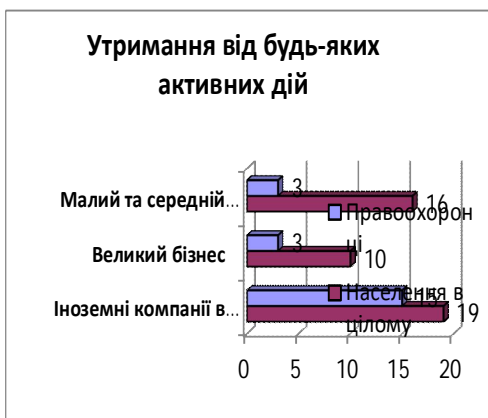
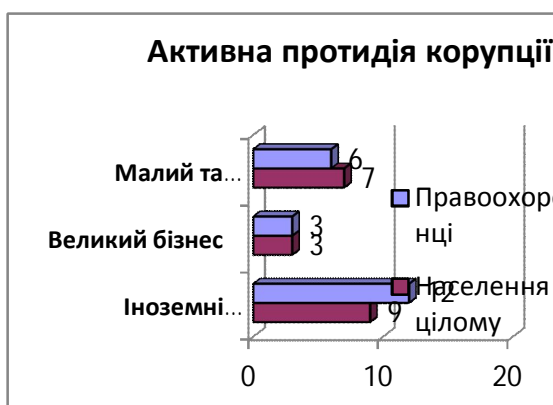
Менш сприйнятливим ставленням до корупції характеризується іноземний бізнес, що працює в Україні. Але ці дані демонструють лише імідж, який склався або складається навколо іноземного бізнесу в Україні. За деякими даними глибоких інтерв'ю, іноземні компанії часто-густо використовують політику подвійних стандартів: декларуючи активну антикорупційну позицію в «рідній» країні, в Україні, намагаючись бути конкурентоздатними, більш толерантні до застосування корупції.

Якщо в цілому оцінки ставлення до корупції серед населення та серед правоохоронців збігаються, правоохоронці частіше відзначають пасивність та байдужість підприємців (19% для малого та середнього бізнесу, 10% для великого за оцінками населення в цілому проти 25% і 14% відповідно за оцінками правоохоронців) і рідше визначають утримання від будь-яких активних дій (по 3% для малого, середнього та великого бізнесу за оцінками правоохоронців проти 16% для малого та середнього, 10% для великого в оцінках населення) (Мал. 2.5). Зважаючи на те, що працівники правоохоронних органів мають більше змоги реально оцінити готовність підприємців боротися з корупцією (наприклад, під час складання протоколів про корупційні дії, порушення кримінальних справ та розслідування фактів корупції), така оцінка правоохоронців дозволяє визначити антикорупційний потенціал у приватному секторі як нижчий, ніж це може оцінюватись лише з опитування населення в цілому.

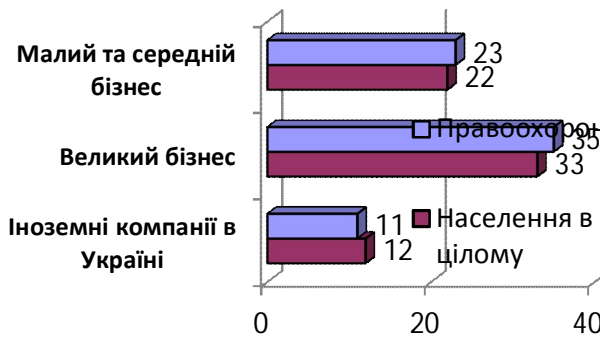
При цьому спостерігається і низький рівень активності правоохоронних органів у цій сфері з метою виявлення корупційних

правопорушень та злочинів. За відповідями лише 17% правоохоронців за злочини в службовій діяльності часто та дуже часто до відповідальності притягуються службові особи недержавних суб'єктів господарювання. Звертає на себе увагу той факт, що 13% правоохоронців відповіли, що до відповідальності за службові злочини взагалі не притягуються до відповідальності відповідні службовці (Мал. 2.6).

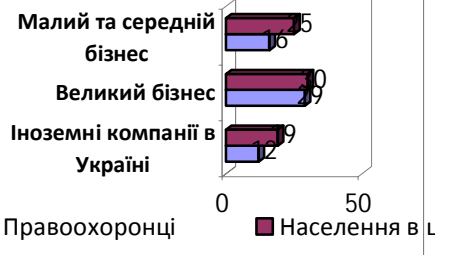
Мал. 2.5. Ставлення до протидії корупції в приватному секторі, в оцінках правоохоронців та населення в цілому

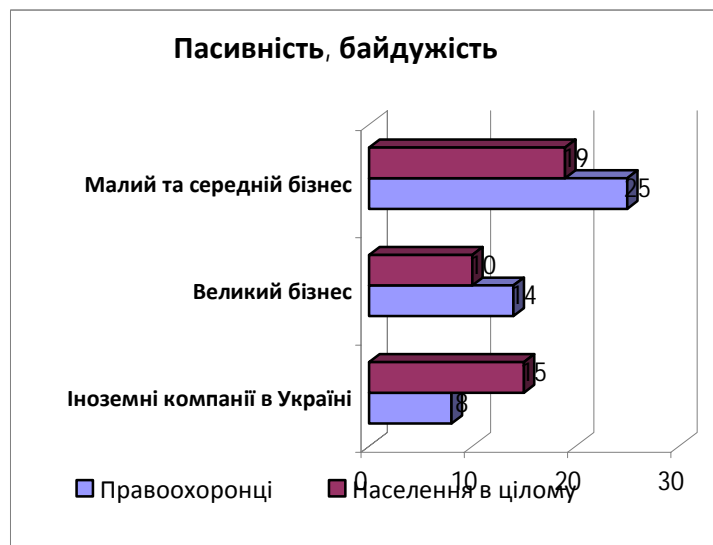
Зацікавленість в існуючому стані речей

Декларативна боротьба з корупцією за відсутності такої

Пасивність, байдужість

Зважаючи на існуючий зв'язок тіньової економіки та корупції, толерантне ставлення до корупції в приватному секторі стає цілком зрозумілим: «тінізація» бізнесу сьогодні є умовою його виживання, в той же час перебування в «тіні» неможливе без корупційного «прикриття», як у стосунках з держслужбовцями, так і в самому приватному секторі.

Мал. 2.6. Частота притягнення до відповідальності службових осіб недержавних суб'єктів господарювання за вчинення злочинів у сфері службової діяльності, з досвіду правоохоронців

Таким чином ставлення до корупції в приватному секторі є доволі толерантним і функціональним. Близько половини респондентів фактично не вважають корупційною поведінкою «відкати», які є класичним проявом корупції в правному секторі – особа одержує власний зиск, використовуючи своє службове становище і завдаючи шкоди підприємству або організації, в якій працює: матеріальної - завищення цін на товари та послуги та репутації – закупівля недоброякісних, зіпсованих, прострочених товарів тощо. При цьому до корупційних практик підприємці та бізнесмени у приватному секторі готові вдаватися при здійсненні господарської діяльності і у переважній більшості випадків – при проведенні тендерних процедур. У разі виникнення проблем з контрагентами підприємці та бізнесмени орієнтовані більше на вирішення питань власними силами і лише незначна частина буде вдаватися до застосування корупційних зв'язків. Це може бути пояснено тим, що умови ведення бізнесу на сьогоднішній день фактично спонукають підприємців вдаватися до корупційних практик. Також способи ведення бізнесу апіорі несуть в собі корупційну складову у відносинах з державними органами, що, звичайно, переноситься і на відносини в середину приватного сектору. Інколи застосування корупційних практик є засобом збереження бізнесу або утримання його конкурентоспроможності. Крім цього приватний сектор української економіки формувався в умовах «партизанського руху» кінця 80-х і

початку 90-х та «дикого капіталізму» середини 90-х до наших днів. Звичайно це призвело до певних морально-ціннісних орієнтацій у свідомості підприємців та бізнесменів: відсутність поваги до приватної власності, добросовісної конкуренції, відсутність етики бізнесових відносин тощо.

Протидія корупції в приватному секторі правоохоронними засобами відбувається також не досить активно. При встановленому рівні корумпованості приватного сектору і виявленому ставленню підприємців до корупції та готовності застосовувати корупційні методи ведення господарської діяльності лише незначна частина правоохоронців зазначила, що випадки притягнення службових осіб юридичних осіб – суб'єктів приватного права, зустрічаються часто в діяльності правоохоронних органів. Це пояснюється декількома чинниками: наявністю заходів, спрямованих на захист приватного бізнесу від втручання правоохоронних органів в їхню діяльність, що ускладнює застосування правоохоронних засобів для виявлення даної категорії корупційних злочинів; високою латентністю даної категорії злочинів; небажанням підприємців та бізнесменів звертатися до правоохоронних органів заявляти до правоохоронних органів про корупційні дії своїх колег або співробітників. Останнє підтверджується і тим фактом, що лише 2% опитаних підприємців були готові заявити до правоохоронних органів про відомі їм випадки одержання «відкатів» (Мал. 2.3.).

3. ОЦІНКА ЗАХОДІВ З ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ, МОЖЛИВІ ТРУДНОЦІ ТА ПЕРЕПОНИ У ЇХ ЗАПРОВАДЖЕННІ

Враховуючи рівень корумпованості приватної сфери економіки існує нагальна проблема її подолання. На сьогоднішній день корупція у приватному секторі в Україні визнана на законодавчому рівні через відповідальність службових осіб суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності. Тому усі заходи подолання корупції, які вживаються у приватному секторі притаманні і для приватного сектору на сьогоднішній день. Під час проведення глибоких інтерв'ю в рамках даного дослідження підприємцям і правоохоронцям було запропоновано оцінити ефективність та дієвість сучасних заходів подолання корупції в приватному секторі.

Оцінка існуючих заходів з подолання корупції

Загальна оцінка, яку дають підприємці існуючим заходам боротьби з корупцією у приватному секторі, виявляється вкрай низькою. В підприємницькому середовищі поширена думка, що боротьба з корупцією носить епізодичний або формальний, показовий, характер.

«Идет формальная борьба. То есть, провозглашены программы, приняты законы, но не принят четкий механизм реализации норм. Как видно из ситуации, предусмотренные уголовные меры, не являются эффективными и достаточными» (власник малого бізнесу, чоловік, 31 рік).

Такий характер боротьби з корупцією обумовлений, на думку підприємців, тотальною корумпованістю влади, яка взагалі не здатна подолати корупцію, оскільки сама носить корумпований характер.

«Ветви власти формируются по плановой системе. К власти уже идут коррумпированным путем. В последствии, стремление вернуть вложенные деньги приводит к зарабатыванию их коррупционными способами, как самыми легкими. К власти идут не для служения народу, а для служения своим личным и бизнес аппетитам. Именно поэтому власть не даст прорвать этот порочный круг» (малий підприємець, чоловік, 36 років).

Звідси походить і відсутність зацікавленості у ефективній боротьбі з корупцією, оскільки влада тісно пов'язано із бізнесом і ефективні антикорупційні дії неможливі, оскільки зачіпають інтереси бізнесменів, що залучаються підтримкою певних можновладців (що є характерним, в першу чергу, для великого бізнесу).

«Неправильное распределение материальных благ в государстве. Богатые - богатеют, бедные - беднеют. Нужно разорвать эту закономерность. Государство – это социально защищенные люди, а не территория, населенная людьми» (власник середнього бізнесу, чоловік, 56 років).

Бізнесмени вважають також неефективною роботу правоохоронних органів з подолання корупції у приватному секторі. Раз у раз виникають ситуації, коли корупція живить корупцію. І

аналогічні засоби ухилення від відповідальності за корупційні дії – корупція (а саме – купівля рішень судів, або, частіше, не доведення до суду через «домовленості» із правоохоронними органами).

«Коррупцию невозможно победить коррупцией, тщательный подбор кадров для борьбы с коррупцией очень важен в этом процессе. Люди, работающие в госорганах и правоохранительных органах, принимаются на работу без какой-либо строгой концепции; мало того, назначаются на должности, опять-таки, за деньги. Думаю главная причина в моральных и деловых качествах как сотрудников правоохранительной системы, их начальников, так и руководства страны в целом. Есть законы, предусмотрены механизмы привлечения к ответственности. Нужно только взять и применить закон» (Жінка, власник малого підприємства, 35 років).

«Нужна более эффективная работа правоохранительных органов, оглашения показательных судебных процессов над коррупционерами в СМИ» (жінка, власник середнього підприємства, 37 років).

«Стимулировать работу правоохранительных и судебных органов. Их много, и все они коррупционеры. Кто-то просто кушать хочет, а кто-то – зажрался» (Жінка, власник малого підприємства, 35 років).

Відзначається підприємцями також неефективність заходів репресивного характеру через широку практику ігнорування законів, що призводить до уникнення відповідальності і фактичної відсутності реальної відповідальності за корупційні дії.

«Слабая система контроля над коррупционерами и другими правонарушителями со стороны закона. Думаю, что ужесточение наказаний уменьшит случаи проявления коррупции (власник середнього бізнесу, чоловік, 56 років).

«Любой человек хочет зарабатывать и какими способами, его личное дело. Если бы предприниматели и их работники действительно опасались ответственности, то, думаю, таких случаев коррупции было бы значительно меньше (жінка, власник середнього підприємства, 37 років).

Однією з причин низької ефективності роботи правоохоронних органів і, як наслідок, малою кількістю розкритих корупційних злочинів, є складність викриття випадків корупції на тлі високої пасивності з боку підприємців у повідомленнях про корупційні дії. У разі виявлення корупційних дій на підприємстві (наприклад, «відкату»), власник або керівник підприємства намагатиметься самостійно вирішувати цю проблему, лише 2% підприємців готові повідомити про неї правоохоронним органам (Мал. 2.3).

«Нужно, чтобы правоохранительные органы занимались этими вопросами. Но получить информацию о таких действиях сложно, потому что такие проявления коррупции очень взаимовыгодны» (власник малого підприємства, чоловік, 31 рік).

Не в останню чергу така латентність корупції в приватному секторі обумовлена тим, що вона часто сприймається як «нормальна» практика ведення бізнесу (загалом, для частини бізнесменів корупція носить функціональний характер).

«Здесь причиной является не просто лень и желание наживы, а естественное желание ведения бизнеса эффективно и получение адекватной прибыли. Если я плачу должностному лицу госоргана, я вынужден это делать, чтобы обойти законодательство, потому что такой способ более выгоден. А если платить топ-менеджеру или руководителю хозяйствующего субъекта, я хочу это делать» (власник малого підприємства, чоловік, 31 рік).

Низька ефективність подолання корупції у відносинах між підприємцями полягає також у поширеності корупції у відносинах між бізнесом та владою. Підприємець вдається до корупції у відносинах із своїми контрагентами (або окремими співробітниками) виходячи з того, що у разі викриття він завжди може відкупитися від правоохоронних органів або суддів. Звідси – відчуття безкарності, яке виступає підґрунтям поширення корупційних практик.

«Основная причина неэффективности: при наличии соответствующих законов, ответственные люди ничего не делают. Думаю мало показательных дел, о которых необходимо транслировать по СМИ, чтобы люди видели, что предпринимаются жесткие меры. Нужен метод устрашения. Уверенность в положительном решении вопроса, как ближайшая цель. А главная - получение прибыли. Бездействие правоохранительных органов. Обладая необходимой информацией, они не предпринимают необходимых мер. Если взять существование коррупции при тендерных процедурах, то коррупцию очень сложно устранить. Уверен, что если бы кто-то и попытался привлечь к ответственности ответственных за тендер и руководителя госпредприятия, ничего бы не вышло. Такие люди в любом случае имеют соответствующие связи либо деньги, которые помогут решить проблему» (власник середнього бізнесу, чоловік, 42 роки).

Таким чином, на думку підприємців існуючі заходи подолання корупції у приватному секторі є вкрай неідеальними та не ефективними та носять виключно показово-формальний характер.

Підсумовуючи аналіз даних отриманих в інтерв'ю з підприємцями, можна виділити такі головні причини низької ефективності існуючих заходів з подолання корупції:

- Відсутність комплексного підходу до подолання корупції в приватному секторі
  - Незацікавленість можновладців здійснювати реальну боротьбу з корупцією
  - Неспроможність правоохоронців ефективно протидіяти корупції у приватному секторі
  - Корупція в публічному секторі (завжди можна домовитись або відкупитися)

- Впевненість у безкарності за корупційні дії (ухиляння від відповідальності за допомогою корупції), відсутність реального покарання
- Глибока інтегрованість корупційних практик у бізнес (корупція носить функціональний характер і розглядається як один з засобів конкурентної боротьби)
- Зацікавленість підприємців у існуванні корупції в приватному секторі
- Латентний характер внутрішньопідприємницької корупції.

Можливі наступні заходи подолання корупції у приватному секторі.

Розмірковуючи під час глибинних інтерв'ю про можливі заходи подолання корупції в приватному секторі економіки, підприємці зазначали, що ця боротьба повинна мати комплексний характер, при цьому починати боротьбу з корупцією необхідно з найвищих щаблів влади.

Загальний аналіз запропонованих підприємцями заходів, а також аналіз даних щодо ставлення підприємців до корупції в приватному секторі, дозволяє виділити такі заходи:

- зниження рівня толерантності до внутрішньо-бізнесової корупції шляхом реалізації інформаційних заходів, зокрема роз'яснення негативних наслідків корупції в приватному секторі для бізнесу;
- підвищення ефективності роботи правоохоронних органів. На сьогоднішній момент правоохоронці не зацікавлені в ефективному розслідуванні корупційних злочинів у приватному секторі, а подекуди і не спроможні цього робити;
- публічний, показовий характер судових процесів разом з підвищенням відповідальності за корупційні дії, що має тягнути за собою впевненість у покаранні у випадку викриття фактів корупції;
- активізація самих підприємців у боротьбі проти корупції: створення галузевих етичних кодексів, бізнес-асоціацій з подальшим публічним висвітленням фактів корупції (засудження з боку колег та партнерів разом з неминучими репутаційними втратами може бути навіть більш ефективним, ніж судове переслідування з подальшим покаранням);
- розвиток інституту добросовісного інформаторства через створення гарячих ліній, налагодження ефективної системи захисту інформаторів; сприяння створенню позитивного сприйняття інформаторів як добросовісних громадян.

Ряд заходів може бути реалізований самими підприємцями, без втручання і допомоги ззовні:

- здійснення контрольних закупівель (mystery shopping) з пропозицією «відкату» та з подальшим висвітленням результатів в компанії;
- особиста участь власника та/або топ-менеджменту в ключових закупівлях;
- розробка прозорих тендерних процедур;
- створення внутрішньо-фірмового етичного (антикорупційного) кодексу;
- колегіальне прийняття рішення щодо здійснення закупівель;
- преміювання персоналу за збільшення ефективності закупівель (бонуси за вигідні контракти, виплата посередницьких, агентських за перспективних клієнтів тощо);
- відмова від давання хабарів, у тому числі у формі «відкатів» як сталої бізнесової практики.

Однак, для того, щоб приватний бізнес сам, за власною ініціативою протидіяв корупції, необхідно щоб він був у цьому зацікавлений, але сьогоднішня ситуація говорить про зворотне – корупція у приватному секторі вигідна бізнесменам.

На державному рівні була здійснена спроба вплинути на корупцію шляхом розроблення низки заходів превентивного та репресивного характеру, які знайшли своє відображення у новому антикорупційному законодавстві. Оцінка ефективності цих заходів і їхнього впливу на можливість подолання корупції серед іншого свідчить і про рівень можливої підтримки відповідних заходів з боку підприємців під час їхньої реалізації.

На думку підприємців, найбільш суттєво здатні вплинути на подолання корупції в Україні посилення кримінальної відповідальності за корупцію (78% підприємців зазначили, що такий захід сприятиме подоланню корупції); встановлення кримінальної відповідальності за хабарництво в приватному секторі економіки (70%), обов'язковий аналіз проектів законів на наявність положень, що сприяють корупції (61%), активна участь громадськості у запобіганні і протидії корупції (59%), встановлення кримінальної відповідальності за пропозицію хабара (58%), забезпечення захисту інформаторів (56%).

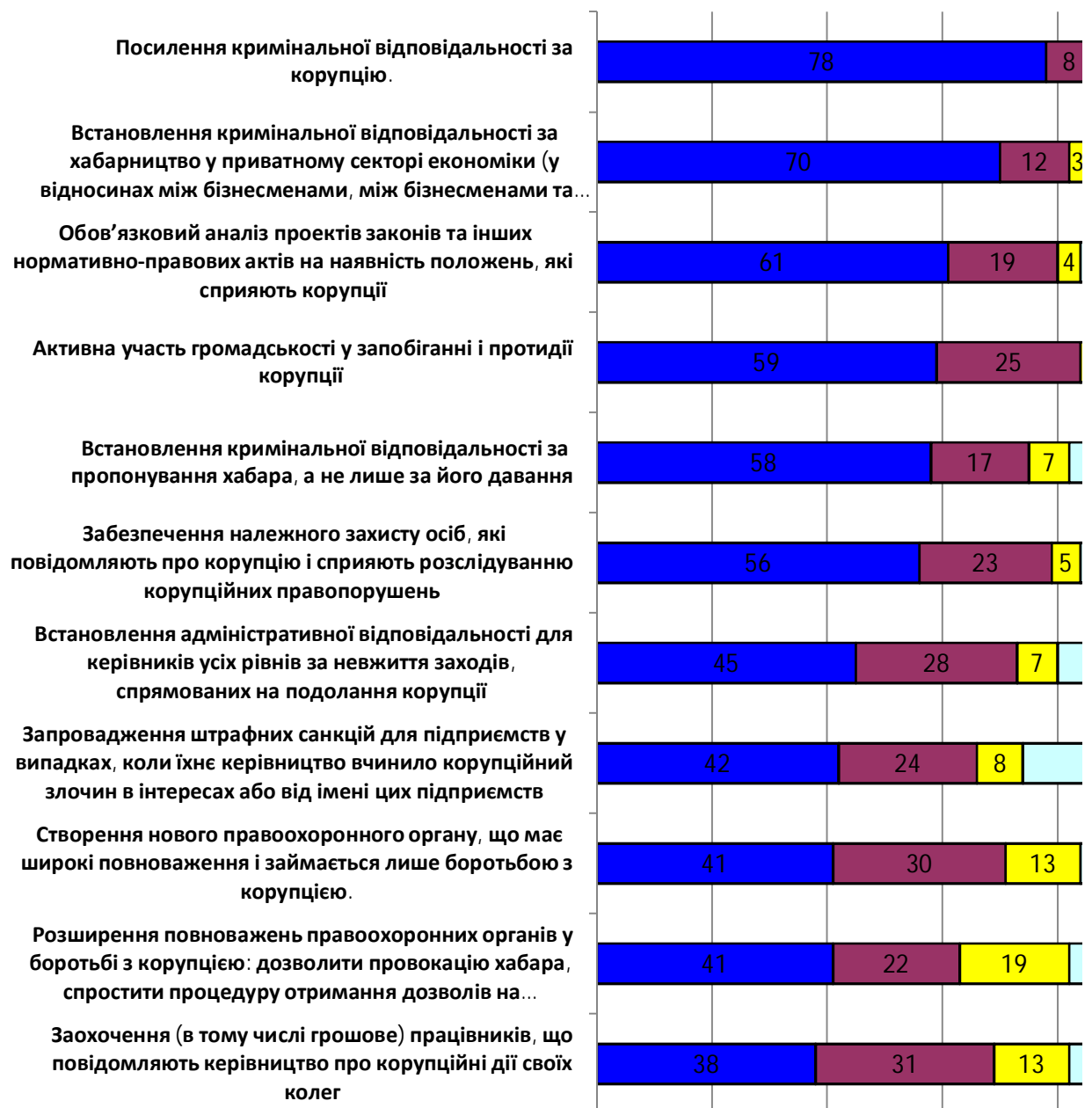
Заслуговує на увагу високий рівень недовіри до заходів, пов'язаних з розширенням повноважень існуючих правоохоронних органів або створення спеціального правоохоронного органу по боротьбі з корупцією, щодо зазначених заходів було висловлено найбільше думок, що це може негативно вплинути на боротьбу з корупцією (19% і 13% відповідно). Не в останню чергу такий скептицизм пов'язаний із недовірою до правоохоронних органів загалом:

«Люди, працюючі в госорганах і правоохоронних органах, приймаються на роботу без якої-либо строгої концепції, мало того, назначаються на должности, опять-таки, за деньги.»

Думаю главная причина в моральных и деловых качествах как сотрудников правоохранительной системы, их начальников, так и руководства страны в целом» (середній підприємець, чоловік, 47 років).

Найменш ефективним заходом подолання корупції є заохочення працівників, що повідомляють керівництво про корупційні дії колег (38%), при цьому 13% вважають, що це матиме негативні наслідки. Зважаючи, що захід з забезпечення захисту інформаторів вважається доволі ефективним, можна припустити, що підприємці з недовірою ставляться саме до грошових форм заохочення інформування про корупційні дії колег.

Мал. 4.1. Заходи подолання корупції

Серед наведених заходів можна виділити три, які будуть стосуватися приватного сектору безпосередньо – криміналізація корупції у приватному секторі, яка була підтримана переважною більшістю підприємців (70%), встановлення відповідальності для юридичних осіб за корупційні правопорушення, який підтримало менше половини підприємців (42%) при цьому майже чверть респондентів не змогла відповісти на це запитання (26%) і найменшу підтримку знайшли заходи із розвитку добросовісного інформаторства (38%). Така низька підтримка добросовісного інформаторства може бути пов'язана з існуючими у суспільстві негативними стереотипами щодо цього явища та незрозуміння його суті.

Дані цифри свідчать про те, що в принципі підприємці оцінюють позитивно заходи з подолання корупції у приватному секторі, однак вивчення причин корупції у приватному секторі та ставлення до цього явища з боку підприємців свідчить про те, що на практиці можуть виникнути серйозні перепони з боку підприємців щодо їх реалізації. Про це свідчить доволі розповсюджене функціональне ставлення до корупції та її вигідність для ведення бізнесу.

Таким чином з одного боку підприємці розуміють необхідність змін з метою подолання корупції у приватному секторі, вважають запропоновані заходи дієвими, а з іншого – високий рівень толерантності до корупції, її функціональне значення для бізнесу. У зв'язку з цим основними ризиками для впровадження антикорупційних заходів у приватному секторі є ставлення підприємців до корупції і впевненість у тому, що такі заходи позитивно впливають на розвиток їхнього бізнесу – дозволяють виживати у важкій конкурентній боротьбі.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати проведеного дослідження можна констатувати, що корупція у приватному секторі економіки України вважається більш нормою, ніж виключенням. Корупція є глибоко укоріненою у бізнесову практику український підприємців, корупція в приватному секторі фактично є складовою бізнес-процесів. Про це свідчить поширеність корупційних практик та незаконних схем мінімізації витрат, які призводять до розквіту корупції і роблять її вигідною для підприємців та бізнесменів.

Найбільш поширеними формами корупції у приватному секторі є: «відкати»; хабарництво при працевлаштуванні; хабарництво при торгівлі комерційною інформацією про конкурентів; хабарництво, спрямоване на порушення норм антимонопольного (конкурентного) законодавства; хабарництво, спрямоване на купівлю інформації щодо тендерних пропозицій. Серед нелегальних практик, які створюють умови для корупційних практик найбільш поширеними є виплати зарплати «в конвертах», ведення подвійної бухгалтерії, використання послуг «мінімізаторів податків» - фіктивних фірм.

Основними причинами поширеності корупції у приватному секторі є низька етична культура підприємницької діяльності; сталість та поширеність корупційних практик; безкарність; функціональне ставлення до корупції; низька свідомість та культура працівників приватної сфери; непрозорість процедур закупівель; відсутність зацікавленості у викритті корупційних практик та їхнього усунення; високий рівень корумпованості державною сектору, який привчає підприємців до застосування корупційних схем та методів.

Природа корупції у великому, середньому та малому бізнесі фактично не різниться, окрім випадків з «відкатами», які більш притаманні для великого та середнього бізнесу. Однак, оцінки корумпованості бізнесу різняться в залежності від розміру бізнесу. У свідомості громадян та підприємців існує такий стереотип – чим більше бізнес, тем більше він корумпований.

Ставлення до корупції в приватному секторі є доволі толерантним і функціональним. «Відкати» практично не вважаються корупційною поведінкою, переважна більшість підприємців та бізнесменів готові вдаватися до корупційних практик при здійсненні господарської діяльності, особливо при проведенні тендерних процедур.

Причинами такого ставлення до корупції у приватному секторі є те, що умови ведення бізнесу на сьогоднішній день фактично спонукають підприємців вдаватися до корупційних практик. Це в першу чергу обумовлено недосконалістю законодавства та високим рівнем корумпованості контролюючих органів. З таких умов корумпованість відносин з державними органами переноситься і на відносини в середину приватного сектору. Крім цього, інколи застосування корупційних практик є засобом збереження бізнесу або утримання його конкурентоспроможності. Немаловажним фактором є і

особливості умов історичного розвитку сучасного українського бізнесу, які призвели до певних морально-ціннісних орієнтацій у свідомості підприємців та бізнесменів: відсутність поваги до приватної власності, добросовісної конкуренції, відсутність етики бізнесових відносин тощо.

Існуючі заходи подолання корупції у приватному секторі є вкрай неідеальними та не ефективними та носять виключно показово-формальний характер. Причинами цьому підприємці та правоохоронці вважають відсутність комплексного підходу до подолання корупції в приватному секторі; незацікавленість можновладців здійснювати реальну боротьбу з корупцією; неспроможність правоохоронців ефективно протидіяти корупції у приватному секторі; корупція в публічному секторі (завжди можна домовитись або відкупитися); впевненість у безкарності за корупційні дії (ухиляння від відповідальності за допомогою корупції), відсутність реального покарання; глибока інтегрованість корупційних практик у бізнес (корупція носить функціональний характер і розглядається як один з засобів конкурентної боротьби); зацікавленість підприємців у існуванні корупції в приватному секторі; латентний характер внутрішньопідприємницької корупції.

Протидія корупції в приватному секторі правоохоронними (репресивними) засобами відбувається не досить активно. Лише незначна частина правоохоронців зазначила, що випадки притягнення службових осіб юридичних осіб – суб'єктів приватного права, зустрічаються часто в діяльності правоохоронних органів. Це пояснюється складністю застосування правоохоронних засобів для виявлення корупції у приватному секторі; високою латентністю таких злочинів; небажанням підприємців та бізнесменів звертатися до правоохоронних органів заявляти до правоохоронних органів про корупційні дії своїх колег або співробітників.

Ставлення підприємців до заходів подолання корупції у приватному секторі, що передбачені новим антикорупційним законодавством, є неоднозначним. З одного боку підприємці розуміють необхідність змін з метою подолання корупції у приватному секторі, вважають запропоновані заходи дієвими, а з іншого існує високий рівень толерантності до корупції, її функціональне значення для бізнесу. У зв'язку з цим основними ризиками для впровадження антикорупційних заходів у приватному секторі є ставлення підприємців до корупції і впевненість у тому, що такі заходи позитивно впливають на розвиток їхнього бізнесу – дозволяють виживати у важкій конкурентній боротьбі.

У зв'язку з цим проблему корупції у приватному секторі необхідно вирішувати спільно з проблемою корупції в державі, оскільки корупція в приватному секторі набула поширення завдяки високому рівню корупції серед державних службовців. Це стало можливим в результаті доволі частих контактів підприємців з чиновниками, тобто зарегульованістю підприємницької діяльності і занадто високим рівнем втручання держави у приватний бізнес. Тому першим кроком для подолання корупції в приватному секторі має стати суттєве зменшення рівня втручання держави у справи приватного

бізнесу з розумним рівнем контролю, який в першу чергу має бути спрямований на захист інтересів громадян і в другу – на захист державного бюджету. До цих заходів відноситься і зменшення податкового тиску на підприємців, зацікавленні їх у чесному та прозорому веденні бізнесу, що в свою чергу, у разі успіху, суттєво знизить відсоток тіньової економіки в державі. Паралельно з цим необхідно вживати інформаційних заходів щодо виховання культури ведення бізнесу, поваги до контрагентів, до приватної власності, роз'яснювати вигоди доброчесної конкуренції і невігоди корупційної поведінки. Підґрунтям для такої роз'яснювальної роботи мають стати результати досліджень економічної невідповідності корупційної поведінки для власника бізнесу або для рядового підприємця. За великим рахунком власник бізнесу має бути зацікавлений у недопущенні корупційної поведінки найманого персоналу або швидкому та ефективному виявленні та припиненні такої поведінки, адже у приватному секторі шкода спричиняється саме бізнесу. Необхідно також пам'ятати і про те, що підприємці є частиною суспільства і на них впливають існуючі стереотипи розуміння та сприйняття корупції в суспільстві. Тому важливим впливом на зменшення рівня корупції у приватному секторі буде зміна ставлення до цього феномену у суспільстві в цілому.